

JAN CHLOUPEK

K PODSTATĚ LIDOVÉHO NÁŘEČÍ

Tyto poznámky nechtějí polemizovat s dosavadními názory na podstatu lidového (zeměpisného, místního) nářečí, s názory týkajícími se vztahu lidového nářečí k jazyku spisovnému a k jazyku národnímu vůbec. Chtějí jen znovu ukázat na složitost těchto otázek, kterou odkryjeme tehdy, (1) studujeme-li nářečí na větší zeměpisné rozloze a (2) pátráme-li po jeho funkci v mluvě vesnice.

Jistě závažným rysem lidového nářečí je jeho místní omezenost; je pravda, že to nebo ono nářečí slouží jen jisté části obyvatelstva, bydlící na některém úseku celého území našeho jazyka. Stejně tak je pravda, že lidové nářečí vyskytuje se (zatím) na celém území jako protiklad k vyšším jazykovým útvarům (všude jako protiklad ke spisovnému jazyku). Ovšem to, co dnes považujeme za hranice jednotlivých nářečí, jsou jenom hranice jednotlivých jevů; čím menší je relevantnost, „validita“ těchto rozdílných jevů v společné nářeční struktuře, tím zanedbatelnější je rozlišování nářečních skupin v tomto celku. Přitom posouzení relevantnosti těchto jevů v nářeční struktuře není snadnou záležitostí; proto není snadná ani klasifikace dialektů, významná to pracovní pomůcka, která umožňuje stanovení nářečních vývojových jader a okrajů. Není bez zajímavosti, že tradiční zeměpisné rozvržení našich nářečí nenašlo obecný ohlas u samých příslušníků nářečí. Tak je známá skutečnost, že na pomezí národopisných celků (např. hanáckého a slováckého na jižní Moravě)¹ nerozhodují o „nářečním citění“ občanů sebedůležitější strukturální rysy dialektu. Naopak, nevýznamné lexikální rozdíly jsou v našich vesnicích považovány za rozhodující pro stanovení hranic dialektu.² — A ještě jedna okolnost oslabuje závažnost geografické omezenosti jako základního rysu lidových nářečí: i národní jazyk je geograficky vymezen v rámci nadřazeného celku příbuzných jazyků, v případě češtiny jazyků slovaňských. Kromě toho bychom musili mluvit o lidovém nářečí i tehdy, kdyby žilo na národním území třeba nediferencované nebo málo diferencované (jako v minulosti) — vedle jazyka spisovného.

I když si uvědomíme obtížnost zeměpisného vymezení nářečí, ba jeho spornost, nelze z toho vyvozovat, že nářečí neexistuje. Vždy tu totiž zůstává speciální funkční platnost lidových nářečí. Neformuloval bych tuto jejich vlastnost hned

¹ Srov. Jan Húsek, *Zrod a vývoj moravského Slovácka*, sb. Rodné zemi, Brno 1958, na str. 208: „Přechodní pásmo slovácko-hanácké sahá až k Brněnským Kloboukám, jak jsem to zjistil v Mrštíkoviých Divákách, když byl spor o to, jak se má hráti Maryša, kterou Mrštíkové pojali s námětem z Těšan u Brna jako slovácké drama. Vskutku nářečím i krojem jsou to Hanáci, ale kmenovým citěním Slováci, neboť tihnou k Hodonínu.“ — Článek sám je bohužel dokladem libovolného zaměňování kritérií při stanovení nářečních hranic.

² „Tam na horách, tam se mluví jinak, tam říkají králíkům kotrna.“ (Z Valašska.)

tak, že lidové nářečí má úkon omezený proto, že slouží k dorozumění jen v denním běžném pracovním a společenském styku. Vždyť příslušníci nářečí mohou v dialektu mluvit popřípadě i o abstraktních záležitostech duchovní kultury a z jejich hlediska jim nářeční výrazové možnosti mohou plně postačovat. Funkční omezenost nářečí se projevuje až v celospolečenském užívání jazyka a má svou příčinu už v určitých vlastnostech nářeční struktury:

1. Nářečí je jazykový útvar povýtce jen mluvený. Pokud se ho užívá v projevech psaných, nechová se jako svébytný jazykový útvar, ale přejímá stylistické rysy psaného spisovného jazyka (srov. např. „vyprávěnky“ lidových vyprávěčů publikované v tisku s přepisy magnetofonového záznamu uloženými v dialektologických archívech). Na první pohled je patrné, že si nářečí ani nevytvořilo zvláštní grafickou soustavu, třeba jen málo odchylnou od spisovné (srov. obvyklé psaní *slováckého kroužku*, *slovácké būdy* s kroužkovaným ů!). Protože nářeční projevy nebyly zapsány, chybí dialektu historie, vždy jej v úplnosti poznáváme jen ze současného stavu. Z těchto důvodů nemůže dialekt sloužit jako nástroj národní kultury, neboť ta přímo závisí na psané tradici. A protože nářečí není prostředkem vyjadřování národní kultury, proto není — na rozdíl od spisovného jazyka — zapotřebí jeho kodifikace.

2. Nářečí je jazykový útvar stylisticky nediferencovaný, chápeme-li jazykovým stylem výběr jazykových prostředků z několika možností. Je pravda, že nářečí má některé specifické prostředky pro vypravování (např. východomoravské *že* ve významu „prý“ na označení cizího vyprávění: *ožeňa sa bičem že sakrovál velice*, Drnovice), ale to svědčí jen o plné úkonnosti nářečí v tomto směru: podobné je nebo byla v oblasti lexikální úkonná např. salašnická terminologie na valašských pastvinách, zvěrokleističské názvosloví na Bojkovicku, hornická terminologie a frazeologie na Ostravsku atp. Těchto specifických prostředků v tom nebo onom kontextu užít musíme. Pokud se v nářečí děje nějaký slohotvorný proces, pak většinou jen za cenu porušování nářeční normy (srov. např. úchylyk v písničkách k vytvoření rýmu, *zvratne se* v slováckých dětských říkánkách místo *sa* jako příznak „vyššího slohu“, neexistence výrazně nářečních větných typů v projevech „profesionálních“ lidových vyprávěčů atp.). I hyperkorektní tvary (např. východomoravské *veičko*, *lašské kam ste byli?*) jsou vlastně porušováním nářeční normy ze stylistického důvodu; pramení ze snahy příslušníků nářečí přiblížit svou mluvu řeči „vzdělanců“. Nelze tedy důsledně hájit názor, že se v tradičním lidovém nářečí vyskytuje nějaká vyšší stylistická vrstva, lze tu spíše mluvit o nářečí ryzim, nebo stylizovaném; nářečí stylizované vzniká tehdy, jestliže mluvčí (vyprávěč, skladatel, výjimečně básník) sleduje jistý umělecký záměr a má přitom možnost perspektivního promyšlení textu. (Jedině by snad bylo možno uznat aspoň jakýsi náznak vypravovacího stylu. Ani tu však nelze mluvit o souvislé stylistické vrstvě, nýbrž toliko o ojedinělých stylistických prvcích; tak např. jmenné věty při popisu: *tady vyšěj, tam jezero, ale huboké, nevím jak, ale ukrutné* Huslenky; spojka *a* pro označení chronologického sledu dějů.)³

³ Srov. výskyt navazovacího *a* v tomto magnetofonovém záznamu z Kostelce u Gottwaldova: *Já sem byla u mojí tetičky za chovanku sedn rokú. A ten starík chodil za tú tetičku — tady je jedna, Ostrava se menuje! Do téj, no! A on tam chodil také za tú tetičku. A šel gdyši takto přet pí nocí stamotád a také že ten pez mu přiletěl g nohám. Ale on nič. A pez mu nedát nijak pokoja a on, on bes téj pistole — jak to prv bývalo — bes téj pistole nešl. Chmatl tú pistolu a psa zastřelil. A pez uvrhl dva kotiče a on se zebrał a utěkát a tož že přišel tady do Kostelca, že aňi jednoho vlasa nem'ěl na sob'e suchého, že tak se velice polekát. A prv jak to bývalo ta provásky u týh dveř, tož že chytl za ten provázek a rovnaký — ty dveři vyrazil. A ona — tá matka že mu povídali: Toš co, ty hťupáku,*

Z toho, že nářečí odumírá, nutně vyplývá, že se už nevyvíjí v nových tvarech a slovech. Protože nestačí svou úkonností, ustupuje vyšším jazykovým formám. Jazykový vývoj vesnice tak opouští půdu tradičního nářečí, i když z ní dnes ještě vychází.

Se stylistickou nediferencovaností nářečí těsně souvisí pevnost jeho normy. Mám za to, že všechny dnešní nářeční dublety, všechna kolísání, projevující se v generačních rozdílech, lze vyložit jako produkt míšení dvou příbuzných struktur (nářeční a interdialektické, nářeční a spisovné, naší a sousední). Proto se právem vytýká v recenzích dialektologických monografií autorům to, že nevysvětlují nebo ani nehledají příčinu existence dublet. Přitom nelze nijak zastírat to, že rozbor jazykového průměru vesnice není snadný a že ne každý vztah mezi dubletami ihned spolehlivě vyložíme. Z pevnosti nářeční struktury vyplývá ještě ta skutečnost, že není a priori možno stylisticky využít prvků hláskoslovných a prvků tvaroslovných.

Považuji tedy lidové nářečí, stabilizovanou místní obměnu národního jazyka, za jazykový útvar stylisticky vcelku nediferencovaný a dnes toliko mluvený; tím je dáno jeho funkční omezení.

*toš co to deláš a — pry... Ráno neřekl žádném nič, ráno se oblékl a šel na to místo, gde ho zastřelil. A tam ničz nebylo, enom jag dyž vylejete hrnc smoty, tak na tom míste že to bylo. — Skupina psaná ni se vyslovuje jako slabikotvorné ň. — O rozrušování nářečí z důvodů stylistických viz nejnověji v článku Jána Oravce, *Reč ľudových piesní a nářečová norma*, Bratislava 1957, s. 74—85. Oravec rozeznává v nářečí styl dorozumivací a styl umělecký (vyšší).*